

אַלִּיה וְקוֹץ בֶּה

אל תקרי אִלְיָה אלא אֵלִיָּה, ר"ל פיוט אליהו הנביא, שנוסף בו קוץ מכאיב וסילון ממאיר, הוא החרוז תשבי תצילנו מפי אריות.

בתוך כל הזמירות והפיוטים הנאמרים במוצאי שבתות [במחזור ויטרי סימנים רג-רכא נמצאים כעשרים פיוטים, ורובם לא הובאו בסידורים], קנה מקום של כבוד הפיוט אליהו הנביא כו' במהרה יבוא אלינו עם משיח בן דוד, המיוסד על סדר א"ב, ובו שמונה בתים אשר כל אחד מהם מכיל שלוש אותיות, מלבד הבית האחרון שבו אות הת"ו כפולה שלוש פעמים.

והנה עם היותו קדום ומופיע עם פירוש באבודרהם [סדר מוצ"ש] וסדר היום [סדר הבדלה], אך אליה וקוץ בה, שעם הזמן נוסף בו חרוז נוסף: תשבי תצילנו מפי אריות, תבשרנו בשורות טובות, תשמחנו בנים על אבות במוצאי שבתות. ושמענו דיבת רבים אודותיו, בכך באנו לברר הדבר כשמלה אם יש דברים בגו.

כתב האמרי פינחס [שער ד' אות נו] החרוז איש תשבי תצילנו מפי אריות וכו' אין לומר, כי הוא מכת ש"ץ ימ"ש והתיבות הנ"ל גימטריא שמו הנרקב עכ"ל. וכן במנהגי קומרנא [אות רנג] כתוב שלא אמרו חרוז זה. וכ"כ בספר אבן ישראל [שער ד אות מא] שיש נוהגים שלא לומר חרוז תשבי תצילנו מפי אריות כמבואר בפוסקים. והנה קול דברים אנו שומעים ותמונת ראייה איננו רואים, זולתי קול הלעז דלא פסק.

אמנם בקובץ עץ החיים [ברלין תרמד דף ח:] האריך הרחיב בענין זה, וז"ל: פיוט אליהו הנביא למוצ"ש חרוז תשבי תצילנו מפי אריות כו', כתב הגאון מ' יעקב צבי מק"ב ז"ל בסידור עיון תפלה, יש נמנעין לומר חרוז זה, שלא יתכן לערוך תפלה לזולת השי"ת, ולכן תיקן להחליף נוכח בנסתר, יצילנו יבשרנו ישמחנו, והתפלה להשי"ת לצוות לאליהו להצלה לבשורה ולשמחה עכד"ק. אולם חרוז זה כבר יצאו עליו עוררין משלומי אמוני ישראל, שהוא הוספה מתלמידי ש"ץ ימ"ש ולא לנו הוא כי אם לצרינו, ויראה הרואה תשבי"י שמו המתועב בחילוף אתוון, כנודע דרכם כסל למו, ותשוב תתפלא תצילנו תבשרנו ר"ת צב"י מודח שר"י, ופיהם הכשילים כי לא מצינו את אליהו מוכן רק לבשורה ולא להצלה, ולא עוד אלא שעשו את ההצלה עיקר מעשהו, שכן הש"ץ ימ"ש שעליו כיונו ביחוד היה להם למלאך הגואל, ה' יצילנו מהם ומהמונם. ומה יועילנו הגאון ז"ל בתקנו הנוסח שלא יהיה פגום בלשונו, אם גוף הנוסח מזויף מתוכו, ומחברו על אויבי ה' יתחשב, הכופרים בעיקר של ביאת המשיח, ידברו עתק על ה' ועל משיחו, ואם הגאון ז"ל לתמו שלא ידע מזה, כונתו לשמים, האם בזה יטהר את השרץ המחבר הארור שנוסחתו תבוא אל הקודש פנימה, ושב ואל תעשה עדיף.

וראה זה מצאתי אחד קדוש מדבר, הגאון הנשגב אור ישראל כוכב המאיר ומקנא קנאת ה' צבאות מרנא יהוסף זכריה שטערן שי' משאווייל, קרא ערער גם על חרוז אשרי מי שראה פניו בחלום, וזאת אשר דבר בקדשו: לא נמצא בשום מדרש שנגלה לאחד בחלום, ואם על ההוא דאתחזי ליה כטייעא [ברכות ו:], לשמחה מה זו עושה [קהלת ב, ב], ושמעתי שזו הוספה מתלמידי ש"ץ ימ"ש שהתפאר שראה את אליהו בחלום ונתן לו שלום, והעד ע"ז כפל המאמר, תשבי תצילנו מפי אריות כו' אחר סיום הא"ב, והוא בנוכח וכל הזמר מדבר בנסתר, וגם מצאו בתוכו מרומז אותיות שבת צבי, כנודע דרכם להטמין זאת ברמז לבל יודע מתרמיתם, וכמו שנמצאו פיוטים הרבה שנרמז שמות המתועב הזה, וביחוד בתפלות אשר ישפכו שיחם לפני מלאכי מרום, ולפעמים הטמינו גם זכרון אחד מתלמידיו, עכ"פ החרוזים האלה מורים בבירור על זיופם מכפל אות הת"ו בסופו והתחלת הא"ב, שלא נמצא בשום מקום לנעוץ הא"ב בסופו, וגם לא נמצא במדרשים מי שהתפלל בחלומו ונתן לו שלום, ואין דרך בעלי הזמר לרמז ע"ד שלא נמצא מפורש תוך מדרשי חז"ל, עכד"ק בקנאו לה', בדברו את אויבי ה' בשערי הלבנון. א"ה ואם גם המצא ימצא באחד המדרשים הרואה אליהו בחלום, יהיה הכונה הרואה תיבת אליהו בספר דרך לימודו בחלום, כמ"ש המפרשים על הרואה איוב בחלום שאין הכונה על האדם רק על ספר איוב, וכמשאז"ל [ברכות נז:] הרואה תהלים משלי בחלום.

ובאבודרהם ערך פירושו הטהור על כל חרוזי הפיוט להראות מקורם נאמן טהור קודש, מעיין היוצא מתחת מפתן בית תורת ה' משם שאב הפייטן מימיו הנאמנים, ורק אלו שני החרוזים השמיט לפרשם, אין זאת כי לא היה בנוסחתו, או בכונה העלים מהם עיני קדשו כי לא זכו בעיניו. והנה אמת נכון הדבר כי אמנם הסדר הנכון בשורה ואח"כ הצלה, כי אחרי ההצלה מאי צריך בבשורה, ואתה תחזה איך הפכו הקערה על פיה בהקדימם לומר תצילנו ואח"כ תבשרנו להקדים אות צד"י לבי"ת, ונגלה רעתם בקהל ועדה. ואחרי כי כן הודע ששני חרוזים האלו אסורים לבוא בקהל, יתכן סיום הזמר, ככתוב הנה אנכי שולח לכם את אליהו וגו', ואין מובן על מה מוסב ככתוב, אך האמת יורה דרכו דמוסב על האמור תשמיענו מפיו בשורה טובה במהרה, ומהו הבשורה אשר תוציאנו מאפלה לאורה, ע"ז סיים ככתוב ושם הסדר כהוגן, תחילה תשמיענו מפיו בשורה טובה, ואחרי כן תוציאנו מאפלה לאורה, היינו הגאולה שעליה יבשר אליהו, גם כיון שכבר אמר תשמיענו מפיו בשורה טובה [וזהו כדן תפלה להשי"ת לא לזולתו] למה יחזור לומר תוכ"ד תבשרנו בשורות טובות עכ"ל.

נבוא לסיכום הטענות בענין, וזה יצא ראשונה שחרוז זה לא מופיע בקדמונים [אבודרהם וסדר היום כנ"ל] רק נמצא לראשונה בתיקוני שבת מאמצע שנות הת' ואילך, ומשם נכנס לסידורים. ב' שיש בית כפול לאות הת"ו, מה שאין בו צורך לפיוט ואינו מדרך הפייטנים. ג' שכל חרוז מתחיל בתיבת 'איש', איש אשר קנא כו' איש בושר שלום כו', חוץ מחרוז זה המתחיל תשבי תצילנו [רק בסידורים מאוחרים יותר נוספה תיבת 'איש' גם בחרוז זה, על ידי המדפיסים שרצו להשוות המידה, ולא ידעו סיבת השינוי]. ד' כל הפיוט מדבר בנסתר, לבד חרוז זה המדבר בנוכח. ה' כפל הכינוי תשבי בחרוז אחר חרוז כמו זר נחשב, ודרך המליצה לכפול במלות שונות. ו' תבשרנו בשורות טובות, כפול עם האמור בחרוז הסמוך [המקורי] תשמיענו מפיו בשורה טובה במהרה. כל זה יורה על החרוז שהוא מיוחד ואינו ממחברו העצמי.

ואחשבה לדעת ממי יצאו כבושים הללו. ז' והנה תשבי אותיות שבת כנודע, ח' גם אומר תשבי תצילנו מפי אריות, יורה כנ"ל, כי לא תתייחס הגאולה לאליהו רק הבשורה, ודוגמתו כתב היעבץ בתורת הקנאות [מזבח גדול למראה אות טז] אודות ספרים החשודים במינות ש"ץ וז"ל: גם 'תשבי' קוראין אותו על שם 'שבת', כאשר תראה בשיר חלולים בסוף ספר מגדל דוד כו', באמרו 'תשבי' יגאלנו, ובאר דבריו אחר כך שזהו דוד והוא תשבי, והיכן נזכר בדברי חז"ל בשום מקום ששם הגואל 'תשבי', אבל הוא יבוא לפנינו כמו שאמר הכתוב [מלאכי ג, כג] כו' עכ"ל. ט' תצילנו כו' תבשרנו כו' ר"ת צבי, והנה הסדר הראוי הוא קודם בשורה ואח"כ ההצלה והגאולה, כי אחר ההצלה אין צורך בבשורה, אמנם אמר תצילנו ואח"כ תבשרנו להקדים צד"י לבי"ת שיצא צבי.

גם אודות חרוז אשרי מי שראה פניו בחלום נמצאו מענות, א' שלא מופיע באבודרהם, ב' שהפיוט מיוסד על סדר א"ב ואחר שסיים בתי"ו למה התחיל עוד פעם באל"ף ואין כן דרך הפייטנים. ג' מה שייך סיום הפיוט ככתוב הנה אנכי שולח לכם וגו', לחרוז אשרי מי שראה כו', רק נסוב על האמור תשמיענו מפיו בשורה טובה תוציאנו מאפלה לאורה ככתוב הנה אנכי וגו'. ד' שלא נמצא ענין זה בשום מדרש שאשרי הווא פניו בחלום.

אמנם בזה לא ירד בני עמו, ואשיב על ראשון ראשון, שעם היות שנפקד מקומו באבודרהם, אך בסדר היום מופיע, גם נזכר במגיד מישרים להב"י [פרשת בראשית מהדו"ב]. ואחר שסיים ה' יברך את עמו בשלום, אמר ככתוב הנה אנכי שולח לכם את אליהו הנביא, שאינו בא לרחק ולקרב אלא לעשות שלום בעולם כמו שדרשו בעדויות ח, ז מזה הפסוק. ובענין החלום שמא הכוונה למדרש [בראשית רבתי לב, ח] בר' יהושע בן אולם שנגלה אליו אליהו בחלום ואמר לו שמח בלבך שמקומך בגן עדן עם נינוס הקצב וכו'.

מעתה אחר שנגלה עון השוטה בחרוזים, הס כי לא להזכיר בשם העג"ל ובע"ל כזבים [גי' צבי], הגו סיגים מכת"ב נבחר סידורי התפילה, והבית [חרוז] אשר בו הנגע יהיה מוסגר ומוחלט מחוץ למחנה מושבו, ודבר שנצטערו בו תקיפי קמאי לא יכשל בו זרעם.